

TAŞIYLA TOPRAĞIYLA
İSTANBUL'DAN ESKİ
BİR SEMT:
EYÜPSULTAN'DA YENİ
BULGULAR ÜZERİNE^(*)

Prof. Dr. HATİCE ÖRCÜN BARIŞTA

1942 Adana doğumlu. Liseyi Ankara T.E.D.'te bitirdi. Ankara Üniversitesi, Sanat Tarihi bölümü mezunu. 1988'de Sanat Tarihi profesörü oldu. 1992 yılından itibaren Gazi Üniversitesi Mesleki Yayımlı Eğitim Fakültesi Dekanı olarak görev yapmaktadır. Ulusal ve uluslararası birçok toplantıya katılan, yayımlanmış eserleri de bulunan Barışta, 1997'den bu yana Ankara Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Başkanlığını yürütmekte.

21. yüzyılın eşğine ulaştığımız günümüzde İstanbul'un eski semtlerinden biri olan Eyüpsultan'ın Türk plastik sanatlar alanındaki varlığı istenilen düzeyde belgelenememiş ve bir durum belirlemesi yapılarak gelecek kuşaklara ulaştırılacak bir Eyüpsultan monografisi henüz hazırlanmamıştır. Oysa yüzyıllar boyu yaşanmış bu semtte Türk-İslâm sanatının zengin bir koleksiyonu bulunmaktadır. Bir açık hava ve deniz altı arkeoloji müzesi niteliğinde Haliç'ten kıyı şeridi bağlamıyla yamaçlara doğru kat kat yükselen bu semtin mimariden el sanatlarına kadar çeşitli sanat dallarına yayılan geniş bir projeksiyonu vardır.

Burada amacımız 1996 yazında Eyüpsultan Defterdar'daki Saliha Sultan Çeşmesi kazısı ve çevrede yapılan yüzey araştırmaların yanısıra gözlemlerde elde edilen yeni bulguları bazı görsel malzemeyi de sergileyerek bir sanat tarihçesi gözüyle aktarmak böylece bir durum tesbiti yapmak ilerde hazırlanacak bir Eyüpsultan monografisine katkıda bulunmak, sanat tarihçilerin genellikle işledikleri konuya bağlı olarak yayınlarında eğildikleri bazı örneklerle(1) de giriş ünitesinde değinerek toplu bir bakış içinde sunmaktır.

İstanbul'un Avrupa yakasının eski semtlerinden biri olan Eyüpsultan Haliç'in karaya bağlandığı en uç noktadaki koy çevresinde kurulmuştur. Dünya literatürüne altın boynuz olarak geçmiş Haliç koyunun sahil şeridinden yamaçlara doğru yükselen Eyüpsultan güzelliği ve kültürel dokusuyla Bartlett, Al-lom, Sebatier, Melling, Prezosi, Flan-din vb. gibi pek çok ressama ve Pardoe, Lecomte, Amics, Pier Loti vb. gibi pek çok yazara konu olmuştur. 19. yüzyıl sonları, 20. yüzyıl başlarında basılan İstanbul'u yansıtan kartpostallarla güzelliği daha geniş çevrelere yayılan Eyüpsultan semti taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarıyla Türk sanatında büyük değer taşımaktadır. Adını Hz. Muhammed'in sancağını taşımış olan Halid Ebâ Eyüb diğer bir ifadeyle Ebâ Ey-

(*). Sayın Barışta, sempozyumda sunduğu tebliğin daha da geliştirerek ayrı bir kitap halinde yayınlanmasının isabetli olacağını belirttiler. Bizler de bu görüşe saygı duyduk. Sayın Barışta'nın daha önce Güldeste için bizlere verdiği yazısını Güldeste'nin yayınında gecikmeler olması sebebiyle II. Sempozyum kitabına (Hocamızın izinleri ile) aldık.

Şah Sultan Sübyan mektebi cephesinden bir kuşevi.

Eyüpsultan, Kızılmescid caddesi çevresinde korumaya alınmış evlerden pencere kafesi.

yüb el-Ensârî'den alan ve elli sekiz cami ile mescit, yirmi iki tekke, onbir medrese, otuz mektep, onüç namazgah, on kütüphane, iki imaret, dört karakol, otuz sahilsaray, on hamam, onbir sebil, yüzyirmiyedi çeşme, yüzondört türbe bulunduğu ileri sürülen(2) bu semtin maksem, terazi, ev vb. gibi sivil mimarî örnekleri de eklenerek taşınmaz kültür varlıklarının henüz tam dökümü yapılamamış, türbelerin içindeki, sofalardaki, hazirelerdeki ve mezarlıklardaki sanduka, sembolik lahit,

(1) Güneş saatleri konusunda Nusret Çam Osmanlı Güneş Saatleri (Kültür Bakanlığı, 1243-Bilim ve Teknoloji/1. 1990) isimli kitabında Eyüp Eski Yeni Cami Güneş Saati başlığı altında s. 98 Kasım Çavuş Camii güneş saati ile ilgili bilgi ve bir çizim yayınlamıştır. H. Örcün Barışta, Thema Larouse Tematik Ansiklopedi-6 (Milliyet 1993-1994), s. 293, Şah Sultan Sebilini taçlayan, sübyan mektebi ön cephesini bezeyen kuşevinin fotoğrafını yayınlamıştır. (2) Mehmet Nermi Haskan, Eyüpsultan Tarihi, Eyüpsultan Belediyesi, Prestij Matbaası, 1996, s. önsöz.

Korumaya alınan
Çömlekçiler
Hamamı'ndan zengin
ağaç işi süslemeleriyle
ilgi çeken kepenkler.

Kasım Çavuş Camii
minaresini bezeyen
güneş saati.

(3) Mübabat, Küttükoğlu,
Osmanlılarda narh Miessesesi ve
1640 TKaribli Narh Defteri,
Enderun Kitabevi, İstanbul
1983, s. 277, 328.

(4) Eremya Çelebi, Kömürçiyen
İstanbul Tarihi, XVII. Asırda
İstanbul, Eren Yaymevi,
İstanbul, 1988, s. 27.

(5) P.G. İnciciyan, Ter. Hrand
Andreasyan, 18. Asırda
İstanbul, İkinci Baskı, Baba
Matbaası, İstanbul, 1976, s. 93.

(6) Haskan, a.g.e., s. 101.

(7) Küttükoğlu, a.g.e., s. 208.

(8) Pretextat, Lecomte,
Türkiye'de Sanatlar ve
Zenaatlar Ondokuzuncu
Yüzyılın Sonu, Tercüman, 1001
Eser, Tarihsiz, s. 60.

şahidelerin nitelik ve nicelikleri konusunda bilgiler tamamlanmamıştır. Bu durumda yapıların cephelerini bezeyen kuş evleri gibi ek yapılar, güneş saati, ahşap konut mimarisindeki süslemeler, bazı yapıları bezeyen ağaç işleri yanı sıra yapıların çevresinde avlularda beliren ancak detay olarak görülen ya da gözden kaçan kuyu bilezikleri, taş testiler vb. gibi örneklerinde dökümantasyon işlemleri bitmemiştir. Oysa Eyüpsultan'da taş işçiliğinin uzantısı olan güneş saati, kuyu bilezikleri, taş testiler, kuş evleri zengin çeşitlendirmeler arz etmektedir. Benzer durum korumaya alınmış ahşap konutlar için söz konu-

sudur. Kızıl Mescid Caddesi ve çevresinde *Eyüpsultan Belediyesiince sürdürülen sahil projesinin* çizilmiş röleveleriyle yakın bir gelecekte buradaki evler kurtarılacak ve semt sağlıklı bir sit dokusuna kavuşacaktır.

Diğer taraftan taşınabilir kültür varlıkları üzerinde yapılan bilimsel çalışmalar da henüz bitmemiştir. Oysa bilindiği gibi bu semtin mimarisi gibi el sanatları da önemlidir. Osmanlı İmparatorluk Döneminde Eyüpsultan el sanatları, artistik el sanatları ve endüstriyel el sanatlarının çeşitli dallarının uygulandığı merkezlerden biridir. Çömlekçiliği, sedef işçiliği, taş işçiliği yazılı kaynaklara geçmiş; oyuncakları, porselenleri ve Feshane halıları müzelere girmiş bu semtin el sanatları ünlüdür.

Bu konuda bilgi veren yazılı kaynaklara 1640 tarihli Narh Defteri ile Evliya Çelebi, Kömürçiyen, İnciciyan, Amics ve Lecomte'un kitapları örnek gösterilebilir. Nitekim Narh Defterinde Çömlekçiler, Defterdar ve Balçık(3) isimli iskelelere yer verilmesi, Kömürçiyen,(4) İnciciyan'ın(5) kitaplarında Eyüp çevresinde üretilen çömleklerden söz etmeleri, Evliya Çelebi'nin bu konuda onlara katılması ve Balçık iskelesine inen yolun iki tarafında 250 tane çanakçı, çömlekçi dükkanı olduğunu iskeleye Kağıthane ve Sarıyer'den getirdikleri çamurları boşalttıklarını kaydetmesi,(6) yukarıda değinilen 1640 Tarihli narh Defterinde sedefkari şeshane Eyyubi (Eyüp'ün büyük boy iskemlesi) şeklinde sedef kakma bir rahle türü bulunması,(7) ve Lecomte'un mezar taşı yontucularını anlatırken en güzel mezar taşlarına Eyüp'te rastlanır. Türk yontmacıların çoğunun atelyesi vardır. Eski ekolden Türk yontmacılara İstanbul'da liman iskelesinde ve Eyüp'te hâlâ rastlanmaktadır(8) şeklindeki ifadesi yukarıdaki görüşü desteklemektedir.

Dört yıl öncesine kadar çalı, çırpı, yabani ot ve ağaçlar arasına gizlenen ya da yarıya kadar toprağa gömülü olduğu, toprağın altında kaldığı, devril-

diği için görülemeyen kültür varlıkları; 1950'li yıllardan sonra açılan yeni yollara dökülen asfaltların altında kalan üç ayak, çanak, çömlek kırıkları; 1974 yılında hizmete giren Haliç köprüsü çevresindeki düzenlemeler yapılırken altında ne olduğu bilinmeden moloz yığınları, beton parçaları doldurularak asfaltlanan çukurlar; yol yapımı nedeniyle taşınan bazı mezarlar; terkos geldikten sonra suyu bağlayan ya da kesilen çeşmeler; eski doku üzerine inşa edilmiş yapılar bilim adamlarını zorlamakta ve gözlenebilen mekanlarda çalışmayı gerektirmekteydi. Bugün temizlenmiş, anıtsal, nekopol alanları oluşturan mezarlıklar; restore edilerek ziyarete açılmış türbeler; çevre temizliği yapılmış pek çok mimarî örneği ve yaya yolu yapılırken kaldırılan asfalt tabakaları ile ek Haliç köprüsü çevresindeki yol yapımında yüzeyde beliren çanak, çömlek, yanık, sırlanarak pişirilmemiş çeşitli seramik, porselen parçaları Eyüb'e yeni bulgular kazandırmakta ve yazılı kaynaklardaki bazı bilgileri doğrulamaktadır. Bu arada Eyübsultan Defterdar'da T.C. Kültür Bakanlığı Türk İslâm Eserleri Müzesi başkanlığında, Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümünce, *Eyüpsultan Belediyesi'nin katkılılarıyla sürdürülen*, Saliha Sultan Çeşmesi kazı ve yüzey araştırmaları sonucunda ortaya çıkan veriler Türk sanatında bazı boşlukları dolduracak, yeni bakış açıları kazandıracak özellikler arz etmektedir. 1996 yılı Temmuz ayından başlayarak Eyüpsultan Defterdar'daki Saliha Sultan Çeşmesi kazı çalışmaları çevresinde yürütülen yüzey araştırmaları yanısıra yapının onarımı için yapılacak restorasyon ve restitüsyon hazırlıkları aşamasında incelemeğe alınan Eyübsultan'ın bazı çeşmeleri ve yapının kitabesini bezeyen bitkisel bezemelerle, orijinal aynı taşı konusunda ip uçları elde etmek için mezarlıklarda yapılan gözlemler dışında kazıda ele geçirilen malzemenin nitelik ve nicelik-

Köşesinde damga bulunan bir Feshane balısı.

Murtaza Efendi Camii avlusundaki es-Seyyid Hacı Ahmet Bican kuyusunun 1873 tarihli bileziği.

lerine ışık tutmak amacıyla Defterdar Caddesi, Feshane Caddesi, Zal Paşa Caddesi, Çömlekçiler Çarşısı ve çevresinde sürdürülen yüzey taramasında ulaşılan bilgi ve bulgular bazı örneklerle sergilenerek kısaca şöyle özetlenebilir.

ÇEŞMELER

Tanışık'ça ilk defa bilim dünyasına tanıtılmış;(9) Egemençe kitabesi okunmuş;(10) Barışta'ca İstanbul Ansiklopedisi'nde(11) sanat tarihçi gözüyle tanıtılmış, kurtarma çağrısında bulunmuş ve İstanbul Çeşmeleri Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi adlı kitapta Saliha Sul-

(9) İbrahim, Hilmi, *Tanışık, İstanbul Çeşmeleri*, I, İstanbul Ciheti, T.C. Maarif Vekaleti Antikite ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınlarından, Seri II, Sayı 3, İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul, 1943, s. 148.

(10) Affan, Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, İstanbul, 1993, s. ....

(11) H. Örcün Barışta, *Saliba Sultan Çeşmesi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, C. 6, s. 427.

(12) H. Örcün Barışta, *İstanbul Çeşmeleri-Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1790, *Tanıtma Eserleri Dizisi*, 65, *Türk Tarih kurumu Matbaası*, Ankara, 1995, s. 5, 9, 10.

Salih Sultan Çeşmesi'nin toprak ve çamur altından çıkarılan ön cephesinin durumu.

tan'ın kethüdası Mustafa Ağa tarafından yaptırıldığı için yer verilen,(12) ancak Haskan'ca Hatice Sultan tarafından yapıldığı ileri sürülen ve Hatice Sultan Çeşmesi olarak isimlendirilen,(13) çeşme kazısının ön çalışmaları tamamlanmıştır. Defterdar'da Haliç köprüsünün altında karakolun önünde yer alan kilit taşı üzerindeki kitabesine kadar su ve toprağa gömülü Saliha Sultan Çeşmesi T.C. Kültür Bakanlığı Türk İslâm Eserleri Müzesi Müdürü Nazan Ölçer Başkanlığında Prof. Dr. H. Örcün Barışta'nın bilimsel denetiminde Prof. Dr. Hakkı Acun, Doç. Dr. Halit Çal, Yrd. Doç. Dr. Mehmet İbrahimgil ve araştırma görevlileri Kamil Biçici, Hakan Çetin, Murat Çerkez, Muhammed Görür, Candaş keskin ve Bakanlık temsilcisi Cihat Soyan ile *Eyüpsultan Belediyesi'nden sağlanan bir grup işçinin katılımıyla gerçekleştirilmiş kazı* sonucunda 18. yüzyıla ait bir yapı ve çömlek, sırlı çömlek, seramik, semi porselen ve porselen parçaları vb. gibi buluntular gün ışığına çıkarılmıştır. Gazi Üniversitesi'nin ilk kazısı olan ve *Eyüpsultan Belediyesi'nin katkılarıyla gerçekleştirilen bu etkinlikte:* Düzgün olmayan dökdörtgen planlı, içinde köşeleri yuvarlatılmış dökdörtgen planlı üzeri tonozla örtülü bir su haznesi yerleştirilmiş güney köşesinde bir terazi ve kuzeydoğusunda dikdörtgen planlı bir seki bulunan yapı ortaya çıkarılmıştır. Yapının kuzeydoğu cephesindeki seki dışında, kuzeybatı ve

güneydoğu cephelerinin hareketsiz olduğu ve en hareketli cephesinin ekseninde alt seviyede eksenin batıdaki daha yüksek birer dinlenme taşı ve bunları birbirine bağlayan bir tekne ile güneybatı cephesi olduğu gözlenmiştir. Burada üzengi taşları üzerine oturan sivri kemerli nişin içinde ekseninde iki lüle deliği bulunan sade bir ayna taşı bulunmuştur. İlgili belediyeden sağlanan 1/1000 ölçekli Eyüpsultan ilçesi haritasında yeri belirlenerek işaretlenen çeşmenin yanındaki beton duvar üzerine atılan 7 Nisan 1976 tarihine bakarak son müdahaleyi bu tarihte gördüğü ve çeşitli dönemlerde bazı değişikliklere uğradığı anlaşılmış ve restorasyon ya da restitüsyon projesi çalışmalarının yanısıra yapının orijinal konumu süslemeleri konusunda sağlam bilgilere ulaşmak için çevredeki bazı çeşmelere terazilere başvurmak gerekmiştir. Bu aşamada bazı yeni bulgulara ulaşılmıştır. Örneklersek:

Büyükşehir Belediyesi'nce Eyüpsultan çevresinde yapılan yol çalışması sırasında Haskan'ın Eyüp Tarihi'nde sözü geçen ancak kaldırım altında kaldığı için görülmeyen ve Sokollu'nun Türbesi önünde anlamsız bir niş gibi duran kör kemerin önünde yapılan açmadan sonra altından çeşmenin kurması belirmiştir. Kodu yükselen yolun altında kalan çeşme gün ışığına çıkarılmıştır. Benzer bir işlem sonucunda Defterdar Cami Çeşmesinin kitabesinin hemen altındaki ayna taşı bulunmuştur. 16. yüzyıla ait bu çeşmeler dışında ilgili Belediyece yapılan çevre ve çöp temizlikleri yanısıra yol yapımlarında bir kaç yıllık geriye doğru bir projeksiyon içinde su mimarisine bazı yeni bulgular kazandırmıştır.

Cephelerindeki pislikten ya da ilan tahtası olarak kullanıldıklarından kitabeleri okunamayan, süslemeleri görülmeyen ve üzerlerinde yetişmiş yabancı incir ağaçlarından (*ailanthus altissima*) örtü sistemleri gözlenemeyen çeşmelerin yüzeyleri silinmiş boyalar çıkarılmış, ilanlar kaldırılmış ve yapılar otlardan arındırılarak orijinal konumları,

(13) Haskan, a.g.e., s. 390.

cephhe düzenleri, süslemeleri ve örtü sistemlerinin meydana çıktığı görülmüştür. Paralel bir yaklaşımla teraziler de elden geçirilmiş bu arada sur dibinde almaşık duvarlı bir terazi temizlenerek çevresi park olarak düzenlenmiştir.

Silahtarağa Caddesiyle Bostan İşkelesi Sokağın kesiştiği köşede Haskan'ın Kanuni Sultan Süleyman Çeşmesi olarak isimlendirilen(14) ön cephesinde yer alan çift kemer gözünün birinde bulunan, çok derin ve pislik dolu kuyunun temizliği yapılmış ve 1873 tarihli Ahmet Bican kuyusu ile en güzel yuvarlak kuyu bileziklerinden birine sahip olan Eyüpsultan'a 16. yüzyıldan bir kuyuluçuşme kazandırılmıştır.

Zal Paşa Caddesindeki Sokollu Çeşmesinin kurnası üzerindeki pislik kaldırılınca altından rozetlerle bezenmiş bir kurna çıkarılmış ve böylece İstanbul'n nakışlı kurnalarına bir yenisi eklenmiştir.

Bir başka yapı Ramî'de Çeşme sokağında bulunmuştur. Serasker Hasan Rıza Paşa Çeşmesi önündeki dökörtgen platformdan moloz ve pislikler atılınca birbirine bağlantılı sekiz kurnadan oluşan, Anadolu yunaklarını akla getiren özgün bir su yapısı gündeme gelmiştir.

Yusuf Muhlis Paşa Caddesi üzerindeki Kapı Ağası Mustafa Ağa Çeşmesinin okunamayan ayna taşı okunabilir duruma gelmiş, Çömlekçiler Çarşısındaki Çeşmenin yeşil boyası silinince yapı kufeki taşından orijinal dokusuna kavuşmuş; üzerindeki yabancı otlar ve ağaçlardan örtü sistemi ve gövdesine yapıştirılan ilanlardan cephele temizlenen Çömlekçiler Caddesindeki Sadrazam Ali paşa Çeşmesiyle iki yüzlü birbirine dik açı ile bağlanan çatal çeşmelere, iki korumaya alınmış bir yenisi katılmıştır.

Diğer taraftan Kırım Çeşme Sokağı ile Otakçılar Mescidi Sokağının kesiştiği köşedeki Kırım Mehmet Efendi Çeşmesinin üzerindeki bir çift kuş figürü belirginleşmiş ve Eyüpsultan caminin çeşitli ünitelerine oturtulmuş kuş evleriyle kuşlara olan sevginin çeşme-

ler üzerinde ilginç bir görsel daha kazanılması sağlanmıştır. Münzevi caddesinde Süleyman Subaşı Çeşmesinde ise yapının kemer gözü içindeki küçük selsebil temizlenerek İstanbul çeşmelerine selsebilli bir çeşme eklenmiştir. Benzer bir temizlikle işlevini yitirmiş olan Cezeri Kasım Camii şadırvanındaki suluk elden geçirilmiş ve Eyüpsultan Murtaza Efendi Cami şadırvanından başka orijinal bir suluk daha kazanmıştır. Kuş evlerinden sonra kuşlar için hazırlanmış bu suluklar ve küçük selsebille su mimarisinde hayvanlarla ilgili örnekler çoğalmıştır.

MEZARLIKLAR

Amics'in kitabında "İstanbul'un başka hiçbir yerinde ölüm tavsirini güzelleştiren ve korkmadan seyrettiren müslüman sanatı bu kadar zarafetle gözler önüne serilmiş. Dudaklarda hem dua, hem tebessüm uyandıran hüznü ve zarafet dolu bir kabristan, bir saray, bir bahçe, bir mabeddir bu"(15) şeklinde cümleleri aktardığı mezarlıklar gerçekten Türk taş işçiliğinin zengin bir açık hava müzesi niteliğindedir. Buradaki zengin görsel kaynak oluşturan taş işçiliğinin de sanat tarihinde çözülmemiş problemleri bulunmaktadır. Sokullu Mehmet Paşa'dan Marşal Fevzi Çakmağa kadar Türk tarihinin pek çok güzide simasının gömülü olduğu mezarlıklar kültür tarihi açısından da tam

Defterdar Nazlı Mahmud Efendi Çeşmesi'nin ortaya çıkarılan ayna taşı.

(14) Haskan, a.g.e., s. 394, 395.

(15) Edmondo De amics, çev. Behnun, Akyavaş, İstanbul Kültür ve turizm Bakanlığı Yayınları: 382, Tercüme Eserler Dizisi: 55, Ankara 1986, s. 402.

Sadrazam Ali Paşa
Çeşmesi'nin 1996 yazındaki
görünümü.

Kırımı Mehmet Efendi
Çeşmesinin kuş igtürleriyle
bezenmiş kurnası.

(16) Filiz Yenişebirlioğlu,
Çömlekçilik, Düünden Bugüne
İstanbul Ansiklopedisi, Kültür
Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994,
c. 3, s. 530.

anlamıyla taranmış değildir. Oysa Nedim'in "Gül goncasının ey gülü rana - Güşe-i dester senindir" beytini görselleştiren destarlı şahidelerden oyalarla bezenmiş kadın feslerine kadar pek çok anlam yüklü örnek çözümlenmeyi, belgelenmeyi beklemektedir.

İlgili Belediyece Mezarlıklarda yapılan çevre temizliğinden sonra pek çok sembolik lahit, şahidenin süslemeleri gözlenebilir duruma gelmiştir. Bu duruma Kültür Bakanlığı Türbeler Ge-

nel Müdürlüğünün restorasyon ve konservasyon etkinlikleri de eklenince pek çok türbe ziyarete açılmış ve Türk taş işçiliği süsleme konularına yenileri eklenmiştir. böylece Eyüpsultan'da güneşsaati, kuşevi, çeşme aynası, müsenna kurnasından mezar taşlarına kadar çeşitli türler üzerinde taş süslemelerini 15. yüzyıldan başlayarak evre evre inceleme olanağına kavuşulmuş ve çok zengin konu repertuarı belirmiştir. Vazoda çiçekler, selvi ağaçları, üzüm sarmaşıkları, çintemani, hançer vb. gibi motiflerle 16. yüzyıldan başlayarak taş işçiliğine yenilikler eklenmiştir. Özellikle çocuk mezarlarının şahidelerinde fes, kavuk şeklinde beliren başlıklar üç boyutlu çalışmalar açısından taş işçiliğine büyük değer kazandırmıştır.

BULGULAR

Saliha Sultan Çeşmesi kazısında ele geçirilen sırsız çömlek, künk, sırlı çömlek, seramik niteliği arzeden örnekler, semi porselen ve porselen parçalarının sağlıklı bir değerlendirilmesi amacıyla yakın çevrede yüzey araştırılmasına yönelinmiştir. Bu aşamada balçık ya da Defterdar iskelesi çevresi ve Çömlekçiler de yüzey taranmıştır. Özellikle Defterdar Caddesi, Feshane Caddesi Zal Paşa Caddesi üzerinde sürülen yaya yolu yapımı nedeniyle kaldırılan asfalt tabakalarının altında çok sayıda buluntuya rastlanmıştır. Bu buluntulara ek Haliç Köprüsü çevresinde yeni açılan yollar kazılırken yüzeye ulaşan veriler de eklenince sürdürülen kazıdan çok malzeme ortaya çıktığı görülmüştür. T.C. Kültür Bakanlığı Türk İslâm Eserleri Müzesine etüdlük malzeme olarak verilen bu kırık parçalar Eyüpsultan'ın bir üretim merkezi olduğunu ortaya koymakta ve 1993 yılında Filiz Yenişebirlioğlu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nde yayınladığı "Çömlekçilik" maddesine eklemeler getirmektedir. Bilindiği gibi Yenişebirlioğlu "Haziran 1993'te Çömlekçiler mahallesinde yapılan yüzey araştırmaları sırasında Çömlekçiler

Sokağı, Arpacı Hayrettin Sokağı, Künkçü Çıkmazı ve Çömlekçiler Arkası Sokağında yer alan bazı evlerin bahçelerinde çok sayıda sırlı ve sırsız çömlek parçası ele geçirildiğini; yeni inşaatların temel kazılırken açılan çukurlarında bol miktarda çaydanlık kapağı, kulplar, sürahi ve ibriklere ait olabilecek emzikler ve künk parçaları bulunduğunu”(16) söylemektedir. Aynı yazar aynı maddede “Bu imalat Evliya Çelebi ile Eremya Çelebi'nin bahsettiği beyaz hamurlu ince işlerden farklıdır. Günlük halkın kullanımı için imal edilmiş kırmızı veya pembe hamurlu, nispeten kalın cidarlı örneklerdir. 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıla tarihlenen bu parçaların bölgedeki yaygınlığı imalat hakkında bilgi verir”(17) demekle son çömlekçi olduğunu ileri sürdüğü Rifat Özkil'den aldığı bilgileri aktarmaktadır. Yenişehirlioğlu aynı Ansiklopedi için hazırladığı Eser-i İstanbul maddesinde ise bunların 19. yüzyılda İstanbul'da üretilen bir cins porselen olduğunu ve bu tür parçaların İstanbul'da nerede imal edildiğinin kesinlik kazanmadığını bir grup araştırmacının Beykoz İncirköy'de 1845'te kurulan bir fabrikada imal eddiklerini, bir grup araştırmacının ise Eyüp-Balat bölgesinde yapıldıklarını yazdıklarını belirtmektedir.(18) Eser-i İstanbul imalatının parçaların dibinde siyah, kırmızı veya mavi renkte yazılmış veya baskı olarak çıkarılmış çerçeve içinde veya çerçevesiz Osmanlıca “Eser-i İstanbul” damgası taşıdığını ancak “Eser-i İstanbul tipinde damgasız örneklerin de bulunduğunu kaydetmektedir.(19) 1996 Temmuz'unda Eyüpsultan'da yapılan yüzey araştırmaları Eyüpsultan imalatı konusunda buluntularıyla yeni ipuçları vermekte ve günümüze değin Çanakkale'ye verilen bir grup seramiğin Eyüpsultan'da yapıldığını düşündürmekte ve bazı porselen buluntularıyla her iki konuya da yeniden eğilme ve üzerinde çalışmalar yapılması gereğini ortaya koymaktadır.

1966 yılı Temmuz ayında gerek kazı

ve gerekse yüzey araştırmalarında Eyüpsultan'da bulunan kırık parçalara bakarak toprak işleri buluntuları sırsız ve sırlı çömlek olarak iki başlık altında kümelenebilir.

Çömlek olarak isimlendirilen sırsız parçalar kırmızı hamurludur. Bunlar ya kiremit rengi ya da açık kiremit renklidir. Her iki rengin bir gözenekli gevşek hamurlu bir de gözeneksiz sık hamurlu türü vardır. Hamur kalınlıkları 3 mm. ile 18 mm. arasında edgışmekte bazen bu kalınlık kulpta daha da artmaktadır. Bir grubu su, şerbet vb. gibi içecek bir gurubu yiyecek için tasarlanmış çömlekler: Turşu tuzlama, yoğurt, güveç, kiremitte köfte-balık, testi kebabı ve fırında sütlaç vb. gibi türk mutfağının zenginliğine paralel olarak çeşitlemeler geliştirilmiş ve çömleklerin işlevi kahve kavurmaktan nargile içmeğe kadar zengin bir yelpazeye yayılmıştır. Bulgular eskiden kalan fotoğraflarla tamamlandığı zaman çömlekler konusunda daha detaylı bilgiler elde edilmektedir. Nitekim Schiele ve Werner'in yayınladığı 19. yüzyılda İstanbul Hayatı isimli kitabın iki fotoğrafında(20) kulplu güveçler, çeşitli formda testiler, kaseler açıkça görülmektedir. 1640 tarihli narh Defterinde Es'ar-ı Çömlekçiyan başlığı altında küp, top-

Süleyman Subaşı
Çeşmesinin kemer gözü
içindeki sersebili.

(17) Yenişehirlioğlu, a.g.m., s. 530.

(18) Filiz Yenişehirlioğlu, Eser-i İstanbul, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, C. 3, s. 200.

(19) Yenişehirlioğlu, a.g.m., s. 200.

(20) Renate Schiele-Wolfgang, Müller Wiener, 19. Yüzyılda İstanbul'da Hayat, Roche, İstanbul, 1988, s. 34, 35.

Murtaza
Efendi Camii
şadırvanını
bezeyen suluk.

rak tencere, midye çömleği, bardak yoğurd çanağı, şerbet çanağı(21) vb. gibi türler Osmanlı topraklarında üretilen çömlek olarak sıralanmakta ve fotoğraflarda gözlenen bazı cinslerin isimlerini vermekte, alan terminolojisi açısından yarar sağlamaktadır.

Saliha sultan Çeşmesi kazısında ve Eyüpsultan Belediye binası önündeki Defterdar Caddesinde kodu indirilen yolun balçık Tekkesi yönünde yapılan yüzey araştırmalarında bulunan tes, it küp, kase, çanak, tabak, nargile vb. gibi türlere ait olabilecek kaide, şap, kulp, boyun gövde ve ağız vb. gibi örnekler ve üç ayak parçaları bu çevrede çeşitli türlerde çömlek ürettiğini ortaya koymaktadır. Bazıları kalıpla biçimlen-

Vezir Pertev Mehmet Paşa aile
kabrinden bir sembolik
labit/16.yy.

dirilmiş örneklerde süsleme ikinci plandadır ve objenin ünitelerine bağlı olarak yer yer ya iple boğarak ya da keskiyle düzelterek parçalara bazı profiller yerleştirilmiştir. Biçimlemelerde ağırlık üç boyutlu parçaların bütününe verilmiştir. Objenin boyutuna göre tasarlanan kompozisyonlarda kaide, gövde, ağız, boyun, kulplar değişiklik göstermektedir. Nitekim çok sayıda farklı boyuttaki bulgu bunu kanıtlamaktadır. Bu konuda güzel bir örnek griye çalan pembe hamurlu bir düdüklü çocuk testisine ait olan parçalardır. Bu örnekte zarif bir kaide üzerinde yükselen gövde ve kırık boyun ile imbic üniteleri ve kapak parçası ustaların üst düzeydeki becerisine işaret etmektedir. Aynı yerde bulunan ikinci bir kapak küçük testilerin bir grubunun kapaklı tasarlandığını ortaya koymaktadır.

Aynı mahalde bulunan kırık tabak parçaları ise bazı örneklerde süslemeler de yapıldığını göstermektedir. Bunlarda ucu sivri bir kalemle tersine kabartma tekniği uygulanmıştır. Birincisi 11 mm. kalınlığında yavruağzına çalan pembe hamurlu olan parçanın kenarlarında 35 mm. eninde birbiriyle kesişen baklava biçimlerinden oluşan bir bordür vardır. 13 mm. kalınlığında açık kiremit rengi hamurla kaplanmış, griye çalan beyaz hamurlu ikincisinde ise birbiriyle alternatif yerleştirilmiş üçgen biçimlerinden meydana gelmiş 42 mm. eninde bir bordür bulunmaktadır. Üçüncü parça kırık bir ağız parçasıdır. Diğerlerinden griye çalan kirli beyaz hamuruyla ayrılan bu parça çok ince süslemeleriyle de diğerlerinden farklıdır. Burada çok ince uçlu bir kalemle dik ve yuvarlak hatlı çizgilerle geometrik süslemeler yapılmıştır.

Aynı mahalde bulunan kırık tabak parçaları ise bazı örneklerde süslemeler de yapıldığını göstermektedir. Bunlarda ucu sivri bir kalemle tersine kabartma tekniği uygulanmıştır. Birincisi 11 mm. kalınlığında yavruağzına çalan pembe hamurlu olan parçanın kenarlarında 35

(21) Kütükoğlu, a.g.e., s. 266, 267.

mm. eninde birbiriyle kesişen baklava biçimlerinden oluşan bir bordür vardır. 13 mm. kalınlığında açık kiremit rengi hamurla kaplanmış, griye çalan beyaz hamurlu ikincisinde ise birbiriyle alternatif yerleştirilmiş üçgen biçiminden meydana gelmiş 10 mm. eninde bir bordür bulunmaktadır.

Bir grubu tuğla, künk vb. gibi mimariye bağlantılı ürünler bir grubu ise günlük gereksinimler için tasarlanmış seramiklere gelince bunlarda kullanılan hamur beyaz ve kırmızı olarak iki ana başlık altında kümelenmektedir. Kömürçiyân'ın söz ettiği beyaz toprağı akla getiren(22) beyaz hamurlu parçalar arasında kirli beyaz ve griye çalan kirli beyaz; kırmızı hamurlularda ise kiremit rengi, pembeye çalan yavruağzı, açık kiremit rengi ve sarıya çalan yavruağzı renkleri seçilmektedir. Her iki grupta da ya gözeneksiz sık hamur ya da gözenekli gevşek hamurlu örnekler bulunmaktadır. Hamur kalınlıkları 2.5 mm. ile 25 mm. arasında değişmektedir. Bu kalınlık yavruağzına çalan pembe hamurlu tuğlalarda değişmekte ve 11 mm. ulaşmaktadır. Bu konuda üç tarafı yeşil sırla kaplanmış bir tuğla parçası ile kırık bir tuğla ucu güzel örnek oluşturmaktadır. Hamur kalınlıkları künklerde de farklılık göstermektedir. Kiremit rengi künklerin kalınlığı 12-15 mm. arasındadır. Bunların genellikle iç yüzeyleri şeffaf dış yüzeyleri mat sırlıdır. Bazılarının toprağına değen dış yüzlerinde yan yana dizilmiş paralel çizgilerden oluşan tersine kabartma izlenimi veren bordürler vardır. Bu dar bordürler ustaların kalıp kullandığına işaret etmektedir. Özellikle Künkçü Çıkmazı çevresinde yüzeyde beliren ve söz konusu kazıda da görülen kırık künk parçaları bu tür künklerin de Eyüpsultan'da beton büzler yaygınlaşana kadar üretildiğini düşündürmektedir.

Kazı ve yüzey araştırmalarında ele geçirilen sırlı seramikler testi, küp, çanak, kase, tabak, mumluk, mangal vb. objelere ait olabilecek küçük kırık par-

çalardan oluşmaktadır. Ancak bu buluntular yukarıda söz edilen fotoğraflarla karşılaştırıldığı zaman zevrak olarak isimlendirilen şerbet testileri de bunlara eklenmektedir. Eyüpsultan çömleklerinden sözeden Kömürçiyân'ın "Çömlekçiler denilen mahalde çömlek fırınları ve kerhanesi (atelyesi) vardır. burada çanak, çömlek, testi, tabak, bodoc testi ve her türlü yağ, bal, şarap ve su kapları imal edilir. Bundan başka, emzikli çocuklar için ve daha büyükler için yapılmış her türlü oyuncaklar vardır."(23) şeklindeki cümleleri türler açısından bilgilerimizi tamamlamaktadır. Eşya türleri konusunda bilgi veren başka bir kaynak 1640 Tarihli Narh Defteridir. Burada Esar-ı Çömlekçiyân başlığı altında diğerlerinde yer bildirilmesine rağmen yer bildirilmeden verilen yeşil sırcalı çanak, sarı çanak,(24) kutu fiatları sıralanırken çömçe-i kapaklı, kutu-ı tabak, kutu-ı kase,

Vezir Pertev Mehmet Paşa aile kabrinden bir sembolik labit/16. yy.

(22) Kömürçiyân, a.g.e., s. 27.

(23) Kömürçiyân, a.g.e., s. 27.

(24) Kütükoğlu, a.g.e., s. 267.

Defterdar Caddesi yaya yolu yapımı sırasında kaldırılan asfalt katlarınıın altından yüzeyde beliren seramik ve çömlek parçaları.

Saliba Sultan kazısında ortaya çıkan buluntulardan bazıları.

çömçe-i hamam, çömçe-i sağır, çömçak-ı bozaci,(25) çömçe-i sade,(26) kavanoş, fincanı alaca, fincan-ı yeşil (27) vb. gibi hammaddesi toprak olan ürünlerle ilgili ipuçları vermektedir. Kömürçiyân'ın "Bu kaplar yadigar ve armağan olarak uzak memleketlere götürülür"(28) şeklindeki cümlesi ise üretimin boyutlarını gözler önüne sermektedir. İnciciyan ise "Eyüp'ten İstanbul'a doğru gelirken sağ tarafta Zal Paşa Camii vardır. Bunu medrese ve çeşmesiyle beraber Sultan III. Murat'ın vezirlerinden Zal Mahmut Paşa yaptırmıştır. Camini daha ötesinde Çömlekçiler denen yerdeki 40 imalathanede İstinye ve Büyükdere tepelerinden getirilen kille her türlü ömlek imal edilir(29) şeklindeki açıklamasıyla 18. yüzyıldaki durumu aktarmaktadır.

Sırlı parçalar, objenin bazı üniteleri sırlı, tek yüzü sırlı ve objenin iki yüzü sırlı olmak üzere üç grupta kümelenebilir. Sırsız örneklerden griye çalan kirli beyaz hamurla da yapılmış örneklerle sahip olmasıyla ayrılan bu grupta bir yüzü sırlı parçalarda objenin bir yüzü sırlı diğer yüzü sırsızdır. Ya iç yüzü ya dış yüzü sırlı olan bu parçalardan iki yüzü sırlı olan parçalar farklılık göstermektedir. Bir grubu beyaz astar üzerine çekilmiş sırlı parçaların bir grubu yeza astarsızdır. Genellikle astar üzerine sıralanmış parçaların büyük bir grubunda zemin harelidir. Bir grubunda ise zeminin haresiz olduğu gözlenmektedir.

tedir. Kabin belli ünitelerinde yatay, dikey, diagonal ekseninde beliren harelere belli yerlerde yığılmasından, birikmesinden kaynaklanmış izlenimi vermektedir. İki tür sır dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi berrak ikincisi ise diğerine kıyasla mattır. Berrak türde yüzey düzgün diğerinde ise pütürlüdür.

Sırlı örneklerde en çok kullanılan renk yeşildir. Yeşilin yaprak yeşili, fıstık yeşili, yağ yeşili, avakoda yeşili, sabun yeşili vb. gibi çeşitli tonları görülmektedir. Bu arada kahverengi, turkuaz, sarı ve renksiz transparant sırın da seçildiği fark edilmektedir. Renklendirme sistemi açısından örnekler tek renkli ve birden fazla renkli olarak iki ana başlık altında kümelenebilir. Tek renkli örneklerde yalnız sırlı rengi söz konusudur. Birden fazla renkli örneklerde zeminin rengi de katılarak beyaz astar ve bazen başka renk bazen birden fazla renk eklenerek yapılmış renklendirmelere rastlanmaktadır. Bir grup iki tarafı sırlı parçada ya bir ya birden fazla renkli zemin söz konusudur. Bir grupta örneğin bir yüzü diğerinden farklı bir sırla renklendirilmiştir. İlgi çeken bir başka grupta astar, mat ve şeffaf sır beraber kullanılarak süsleme yapılmıştır.

Günümüze ulaşan örneklerde gözlenen süsleme teknikleri sırlama, sır altı boyama, kazıma, boğma ve pres olarak sıralanabilir. Ürünün kullanım biçimine göre oluşturulmuş parçaların süslemelerinde de paralel bir sistem izlenmiştir. En yaygın teknik sırlama tekniğidir. Örnekler ustaların sır kullanmada üstün beceriye sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Nitekim pek çok parçada ya yüzeye kesintisiz sıvanan ya bir şerit biçiminde ya da lekeler biçiminde yüzeye serpiştirilen süslemeler bu konuda tanıklık etmektedir. Örneklersek bir grup dış kısma yeşile sırlanmış küp, kase vb. gibi derin kapıların ağızlarında iç kısımda bilezik biçiminde linear bir sistemle düzenlenmiş 30 mm. civarında bordürler; bir grup iç yüzü yeşil sırlı

(25) Kütükoğlu, a.g.e., s. 304, 305.

(26) Kütükoğlu, a.g.e., s. 305.

(27) Kütükoğlu, a.g.e., s. 311.

(28) Kömürçiyân, a.g.e., s. 27.

(29) İnciciyan, a.g.e., s. 93.

sırlanmış yayvan tabağın kenarının dış kısmında beliren 3 mm. ile 13 mm. arasında değişen yuvarlak bir kuşak biçiminde bordürler çeşitlendirmeler arz etmektedir. Diğer taraftan bir grupta iki yeşille sıralanmış, yüksek gövdeli kasele- rin dış yüzlerine yeşil sır serpme geometrik süslemeler de dikkat çekmektedir. Bir grup örnekte ise dışı yeşille sıralanmış derin kabın ağzında bir bant biçiminde yeşil rengin devam ettikten sonra kahverengisirdan ikinci bir bile- zikle süslenildiği fark edilmektedir. Ge- nellikle astarsız yapılan sır serpme süslemeler arasında bir örnekte zemine çekilmiş çok ince yeşil sıranın üstüne parmak dar- beleriyle daha koyu bir yeşil renkle süslemeye de rastlanmıştır. Özgün bir örnek gövdesi 11 mm. ağzı 25 mm. ile 15 mm. arasında değişen kalınlıkta ki- remit rengi hamurlu büyük bir olasılık- la bir mangala ait olabilecek parçadır. İki kırık üniteden oluşan beyaz astarlı bir parçanın içi transperant sır serpme- miştir. Ağzının dış kenarı bir şerit biçiminde sarı, açık yeşil ve sarı bileşimi sır- la, gövdeye bağlandığı ünite ise yeşil ve sarı sır lekeleriyle bezenmiştir.

Sırlama yanısıra sır altı tekniği ile yapılmış bezemeler de ustaların taşarılı uygulamalar sergilediği bir tekniktir. Nitekim beyaz ve krem rengi astar üze- rine kiremit ve koyu kiremit yanısıra açık ve koyu kahverengi ile yapılmış süslemeler bu konuda tanıklık etmektedir. Ya serbest fırça hareketleri ya da ebru sanatını akla getiren renk lekeleriyle bezenmiş parçalar zengin bir geo- metrik konu repertuarı sergilemekte- dir. Bir grubu sıralanarak pişirilmemiş bir parçalar arasında bir grup beyaz as- tar üzerine yapılmış kiremit, koyu ki- remit rengi süslemeleriyle, bir grup ise şeffaf sır altında benzer bezemeleriyle bir başka grupsa krem astar üzerine açık ve koyu kahverengi ebrulu ve geo- metrik bezemeleriyle başka bir grupsa sarı sır altında kiremit, kahverengi eb- rulu süslemeleriyle ilgili çekmektedir. Bir örnekte sarı sır altında geometrik

bezemeli kazıma tekniği ile diğerlerin- den ayırt edilmektedir. Yeşille sıralan- mış parçaların bir grubunda ise krem ve koyu siyaha çalan yeşil renkte serpme geometrik biçimler seçilmektedir.

Sır altında yapılmış süslemeler ara- sında bir grupta zeminde bordürler gözlenmektedir. Ya daireler oluşturan yatay bir veya birden fazla çizgi ya di- key ya da diagonal paralel çizgilerden oluşan şerit ve şeritler biçimindeki bu süslemelerin sızlar kaydırılarak yapılmış çeşitlendirmelerine de rastlanmaktadır. Tersine kabartma izlenimi veren bu tür süslemelerin bazen presle yapılmış çe- şitlendirmeleri de görülmektedir. İp yanısıra değişik formlu zincirlerle boğula- rak yapılmış bordürler bu konuda ilginç örnekler oluşturmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki, kısa bir tebliğ çerçevesinde dikkat çekilmeğe çaba harcanan Eyüpsultan semti beş yüz yıllık geçmişten günümüze ulaşan mimarî ve el sanatlarıyla önemli mer- kezlerden biridir. Yeni çalışmalar Eyüpsultan ve çevresine yeni boyutlar kazandıracaktır. Yakın bir gelecekte müzelerde bulunan Eyüpsultan'a ait kültür varlıkları daha da zenginleş- cektir. Eyüpsultan Belediyesi'nin eski eser ve kültür varlıklarına gösterdiği yakın ilgiyle bu semt eski görkemine kavuşacak, birbirine plazalarla bağ- lanan, zamanla kendiliğinden oluşmuş, anıtsal, doğal bir açık hava müzesine dönüşecektir.

Defterdar Caddesinde bulunan çeşitli tabak, testi ve ibrik parçaları. Türk-İslâm Eserleri Müzesi etüdümlük malzeme.